

ომარ ძაძამია

თსუ

ანტიკური ხანის კოლხეთის ზოგადი გეოგრაფიული და- ხასიათება და მისი გავლენა ძველი კოლხების კვებაზე*

გეოგრაფიული გარემო ჩვენი ყოველდღიური ცხოვრების ნაწილია. ადამიანთა მოდემის განვითარებაზე, ყოველთვის ჰქონდა გავლენა კლიმატურ და გეოგრაფიულ ასპექტებს, ფლორისა და ფაუნის მრავალფეროვნებას თუ ერთგვაროვნებას. გ. გამყრელიძის აზრით, სწორედ მსგავსი ფაქტორები მოქმედებენ „ადამიანის, საზოგადოების ზნე-ხასიათზე...“¹. ამავე აზრზე არიან უცხოელი მეცნიერებიც, რომლებიც გარემოს ადამიანზე ზემოქმედების ფაქტორს აღიარებენ, შემგროვებელ-მომთაბარე იქნება ის თუ მწარმოებელ-ფერმერი². იგივე აზრზე არიან თ. დუნდუა და ნ. ფიფია³, რომლებიც თავიანთ ნაშრომში უფრო ფართოდ განიხილავენ და ფილოსოფიურ შტრიხებსაც სძენენ გეოგრაფიული გარემოს გავლენას ადამიანისა და ცივილიზაციების განვითარებაზე. ავტორები მართებულად აღნიშნავენ, რომ განედური განფენილობის, წყლის, და მსგავსი ობიექტური გარემოებების ძირითად პროდუქტს წარმოადგენს ცივილიზაციები, რომლებიც კონკრეტულ გეოგრაფიულ გარემოში ვითარდებიან. მაგალითისთვის, ეგვიპტე „ნილოსის ნობათია“, ჩრდილო მე-

* წინამდებარე სტატია ნაწილობრივ შთაგონებულია პროფესორ თედო დუნდუას სამაგისტრო კურსით „საქართველო და გარესამყარო – ევროპის „შექმნა“ და ევროპის ინტეგრაციის ისტორიული ფორმები“, რომელსაც 2020-2021 სასწავლო წელს გავდიოდი მასთან. 2022 წელს მისი რეცენზია ჩემს სამაგისტრო ნაშრომზე მნიშვნელოვნად დამეხმარა ნაშრომის სრულყოფაში. სტატია ეძღვნება მის ხსოვნას.

¹ გ. გამყრელიძე. კოლხოლოგიური ნარკვევები. თბ. არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი (სმას). 2010, გვ. 3.

² John Edward Terrell; John P. Hart and others; Domesticated Landscapes: The Subsistence Ecology of Plant and Animal Domestication. Journal of Archaeological Method and Theory, 2003. Vol. 10, No. 4, December, გვ. 359

³ იხ. თ. დუნდუა, ნ. ფიფია. საქართველო და გარე სამყარო — ევროპის „შექმნა“ და ევროპის ინტეგრაციის ისტორიული ფორმები. თბ. 2009, გვ. 39-50.

დიტერანეა ზომიერი კლიმატით ხასიათდება და, შესაბამისად, აქ მიწათ-
მოქმედებაც სწრაფად ვითარდება და ცხოვრების დონეც, რისი თქმაც არ
შეგვიძლია აზიის სტეპების და ტუნდრა-ტაიგის ზონაზე, სადაც სოფლის
მეურნეობის მხოლოდ სპეციფიური დარგების განვითარებაა შესაძლებე-
ლი (მომთაბარე მეცხოველეობა). აზიის კონტინენტის დიდი ნაწილი კლი-
მატური უკიდურესობებით გამოირჩევა — უდაბნოები, ტროპიკები, აღმო-
სავლეთით სეისმურად აქტიური ზონები, ცუნამები, ცენტრშია გობის უდ-
აბნო, რომელიც ყოველდღიურად იზრდება და ნახევარუდაბნო, ყომრალი
თუ ენერი მიწების დიდ ნაწილს ნამდვილ უდაბნოდ აქცევს, ჩრდილოეთ-
ით მიიწევს და „ითვისებს“ სტეპის ზონას.

ორივე ამერიკის კონტინენტი, აზიის მსგავსად, გეოგრაფიული
მრავალფეროვნებითაა ცნობილი. ამან გამოიწვია ერთი მხრივ — აცტეკე-
ბისა და ინკების საოცარი კულტურების წარმოქმნა, მეორე მხრივ კი —
სულ რამდენიმე ასეულ კილომეტრში, წვიმიანი ტყეების ზონაში, დაბალ-
განვითარებული, ველური აბორიგენების ძალიან ნელი განვითარება.

ყოველივე ზემოთქმულიდან აშკარად და ნათლად ჩანს, რომ გეოგ-
რაფიული დეტერმინიზმის პრინციპები, მიუხედავად ჩვენ დროში ამ, და
ბევრი მსგავსი თეორიის მიზანმიმართული და სრულიად უსამართლო
კრიტიკისა, რეალისტური და ფაქტებით გამყარებულია.

ჩვენი კვლევის ობიექტი, ანტიკური კოლხეთი, თანამედროვე და-
სავლეთ საქართველოსა და თურქეთის უკიდურეს ჩრდილო აღმოსავლე-
თის ზღვისპირეთს მოიცავს. კოლხეთი მოქცეულია მეორმოცე (40°) და
ორმოცდამეოთხე (44°) განედებს შორის. ჩრდილოეთიდან მოსაზღვრუ-
ლია კავკასიონის მთავარი ქედით, აღმოსავლეთიდან ლიხის და მცირე
კავკასიონის ზეგანებით, სამხრეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთით ნაწილობ-
რივ ანატოლიის ზეგანით, ნაწილი კი სამხრეთ-დასავლეთით, მცირე აზი-
ის გავაკებულ ადგილებთან სრულდება. ასეთი ბუნებრივ-გეოგრაფიული
საზღვრები გარკვეულწილად კოლხეთს აქცევს უნიკალურ, ავთენტურ
ბუნებრივ ზონად, რომელიც კლიმატური თავისებურებებით ხასიათდება.

ცენტრალური კოლხეთის ვაკე ჭარბტენიანია, განფენილია ზღვის
დონიდან 200 მეტრამდე სიმაღლეზე და გამოირჩევა რბილი კლიმატით,
ცხელი ზაფხულითა და თბილი ზამთრით. მთისწინეთი, სადაც ზღვის ტე-
ნიანი ჰავის კონდენსაცია ხდება კიდევ უფრო ჭარბტენიანია (ჩაქვი, წა-
ლენჯიხა, მტირალას მთა)⁴. საშუალო სიმაღლის მთის ტყის ზონიდან აღ-

⁴ ე. ელიზბარაშვილი. საქართველოს ჰავა. თბ. 2017, გვ. 11.

პურ ზონამდე ტენიანობა ნელნელა იკლებს, ხოლო მაღალმთაში საერთოდ დაკდიდა არ განსხვავდება ხმელთაშუაზღვისპირეთის ზომიერი ტენისგან, თუმცა, აქ უკვე დაბალი ატმოსფერული წნევის პირობებში ზამთარი ხანგრძლივი და მკაცრია. ასეთი მთებით შემოსაზღვრული კოლხეთის დაბლობი, როგორც ჩანს, დიდი გამყინვარების ეპოქაშიც კი ინარჩუნებდა შედარებით თბილ კლიმატს, რაზეც მეტყველებს აქ შემორჩენილი რელიქტური მცენარეები.⁵ ყოველივე ზემოთქმული გვაძლევს ვარაუდის გამოთქმის საშუალებას, რომ ამ რეგიონში დიდი გამყინვარების ეპოქაშიც არ უნდა შეწყვეტილიყო აქტიური ცხოვრების რიტმი. სწორედ ეს აქცევს კოლხეთის დაბლობს, ადგილობრივ მოსახლეობას, ცხოველთა და მცენარეთა სახეობებს უნიკალურ, საინტერესო და ძალიან დიდი სიფრთხილით საკვლევ ობიექტებად.

ასეთი ბუნებრივ-კლიმატური გარემო კოლხეთში ქმნიდა და ქმნის სოფლის მეურნეობის განვითარების უნიკალურ ზონას, რომელიც თავისებურებებით ხასიათდება: ხანგრძლივი სავეგეტაციო პერიოდი, რომელიც ზღვისპირზე 180 – 200 დღის მანძილზე გრძელდება (მთისწინეთში შედარებით ნაკლებია 140 – 160), დიდი მცენარეული მასის განვითარების, შესაბამისად, მეცხოველეობის განვითარებას უწყობს ხელს. მარცვლოვანი კულტურებიდან ტენის მოყვარულ მცენარეებს, რომლებსაც უნარი აქვთ, როგორც ზაფხულის სიცხეები, ასევე მაღალი ტენი აიტანონ, კოლხეთის ჰავა გამრავლების შესანიშნავ საშუალებას აძლევს. მაგალითისთვის ფეტვი, ღომი, მცენარეული ზეთისა და ბოჭკოს წარმოებისთვის განკუთვნილი სელი და სხვა მნიშვნელოვანი კულტურები, კოლხეთისთვის სავიზიტო ბარათად ქცეული მარცვლოვნებია, რომლებიც დომინირებენ ადგილობრივ საკვებში დიდი გეოგრაფიული აღმოჩენების დამდგამდე, თუმცა, ასეთი გარემო, ასევე ზღუდავს ისეთი ძირითადი ცენტრალური მარცვლეული კულტურების განვითარებას, როგორიცაა ხორბლის და ქერის კულტურული ფორმების გავრცელება, რომლებიც ჭარბტენიანობის პირობებში მარტივად ავადდებიან ფესვის სიდამპლით.

ეს თბილი და რბილი კლიმატი აყალიბებდა ღვინის უნიკალურ სახეობებს, ოჯალეშისა და მსგავს საგვიანო საკრეფი ყურძნის ჯიშებს, რომლებიც გაცილებით გვიან იკრიფება, ვიდრე აღმოსავლეთ საქართველოს ვაზის კულტურული ჯიშები, ხანგრძლივი სავეგეტაციო პერიოდის

⁵ G. Arabuli, S. Connor, E. Kvavadze, *Calluna vulgaris* and *Spiranthes amoena* in the Colchis mire flora: Weeds or relicts? 2007. *Acta Paleobotanica*, გვ. 4-5.

მეშვეობით აგროვებს დიდი რაოდენობით შაქრებს და დადუღებისას იძენს უნიკალურ გემოს და ალკოჰოლის მაღალ შემცველობას⁶.

სწორედ ეს ნოტიო ჰავა და თბილი კლიმატი ქმნიდა ხე-ტყის სწრაფად და კარგი ხარისხით ზრდის საშუალებას, რომელიც შემდგომში გემთმშენებლობით დაინტერესებულთათვის კოლხეთისთვის ყურადღების მიპყრობის მიზეზი გახდა⁷.

ამრიგად, გეოგრაფიულ მდებარეობას, ჰორიზონტალურ განფენილობას, ნოტიო ჰავას და თბილ კლიმატს, რომელიც კოლხეთის დაბლობსა და მის მიმდებარე გარემოს ქმნიდა, დიდი გავლენა ჰქონდა კოლხეთის ავთენტური სახეობებისა და კულტურისთვის დამახასიათებელი შტრიხების შექმნაში.

კვების საკითხი ანტიკური ხანის კოლხეთში საკმაოდ სუსტადაა შესწავლილი, არც რაიმე სახის სისტემური ხასიათი ჰქონია. თანამედროვე ევროპულ ისტორიოგრაფიაში კვების საკითხს დიდი ყურადღება ეთმობა, ვინაიდან ეს ერთ-ერთი მთავარი მახასიათებელია ამა-თუ იმ ცივილიზაციისა, საკვები ქმნის ადამიანს, ფიზიკურად ზრდის, აძლიერებს მას და დიდწილად სწორედ საკვების ხელმისაწვდომობაზეა დამოკიდებული ამა-თუ იმ ცივილიზაციის არსებობის თუ არარსებობის საკითხი.

ბერძნულ და რომაულ საზოგადოებებში კვების შესწავლისთვის ადგილობრივი ნარატიული წყაროები მოგვეპოვება, საქართველოში ამ მხრივ განსხვავებული ვითარებაა. თუ ანტიკური საბერძნეთის ან/და რომის მკვლევარს აქვს ფუფუნება იმისა, რომ პირდაპირ ნარატიული წყაროებიდან მიიღოს ინფორმაცია საკვები მარცვლეულის არათუ სახელების, არამედ რეცეპტების შესახებაც კი, ჩვენ კვლევას ძირითადად ვაწარმოებთ აღმოჩენილი კარბონიზებული მარცვლების და მცირედი ნარატიული წყაროების ხარჯზე. ასე მაგალითად, ჯონ ვილკინსი და შონ ჰილი განიხილავენ საკვების სოციალურ კონტექსტს ანტიკურობაში, ქორწინების სუფრის შესახებ გაცემული ჰიპოლოქე მაკედონელის ზუსტი მითითებებით⁸, მსგავსი ვითარებაა მარსელ დეტიენის და ჟან-პიერ ვერნანის, პი-

⁶ ოჯალეში — ქართული ვაზის ჯიშში — სამეგრელო. აგროკავკასია, ქართული აგრორული ინტერნეტ გაზეთი.

<https://agrokavkaz.ge/dargebi/mevenakheoba/qarthuli-vazis-jishebis-mimokhilva-ojaleshi.html> ბოლო ნახვა: 17.06.2022.

⁷ დაწვრილებით მილეტის კოლხეთის რეგიონში კოლონიების დაარსების მიზეზებისთვის იხ. ნ. ფიფია. ელინური ექსპერიმენტი დასავლეთ საქართველოში. თბ. 2014, გვ. 48-50.

⁸ John M. Wilkins, Shaun Hill. Food in the Ancient World. Malden. Blackwell Publishing. 2006, გვ. 43.

ტერ გარნისა და სხვათა ნაშრომებშიც. ანტიკური ხანის კოლხეთის კვეთის კვლევის პროცესში განსხვავებული ვითარებაა.

საკვების კლასიფიკაცია უპრიანია მოხდეს საკმაოდ პრიმიტიული, თუმცა, უტყუარი და ნაცადი მეთოდით — ადამიანისთვის საჭირო ძირითადი და უმნიშვნელოვანესი საკვები ნივთიერებების შემცველობით იმ კულტურებში, რომელიც კოლხეთში მოჰყავდათ, აწარმოებდნენ თუ შემოჰქონდათ. ასეთი კლასიფიკაცია, შემდგომ ნარატიული და არქეოლოგიური წყაროების მოშველიებით, საშუალებას გვაძლევს მაქსიმალურად აღვადგინოთ და გასაგები გავხადოთ ანტიკურ ხანაში კოლხეთის, ძირითადი და კარგად ცნობილი თუ ნაკლებად ცნობილი, ყოველდღიური საკვების შესახებ, ხოლო კლასიფიკაცია შემდეგნაირია — ადამიანის ორგანიზმი ჯანსაღი ზრდა-განვითარების, ფუნქციონირებისა და აღდგენითი პროცესების წარმოებისთვის საჭიროებს სამ ძირითად მაკრონუტრიენტს: **ნახშირწყლებს, ცილებსა და ცხიმებს**⁹.

ნახშირწყლები¹⁰ — ორგანიზმში გარდაიქმნებიან გლუკოზად, აუცილებელ ენერგიის წყაროდ, რომელიც პასუხისმგებელია ორგანიზმის ენერგიით მომარაგების, ზრდის, აღდგენითი პროცესების საწარმოებლად, თუმცა ყველაზე მნიშვნელოვანი — გლუკოზა წარმოადგენს ტვინის მკვებად უნიკალურ საშუალებას, რომლის გარეშეც ტვინში ელექტროლიტების გადაცემის პროცესი ნელდება, რაც ნებისმიერი სახის განვითარებას აფერხებს.

ცილები მეორე ძირითადი მაკრონუტრიენტია. მათ ადამიანის ორგანიზმში ამინომჟავებად შლის და აუცილებელია ბავშვის, მოზარდის განვითარების, ასევე ზრდასრულებში აღდგენით პროცესებში “სამშენებლო მასალად” გამოყენებისა და ქრილობების შეხორცებისთვის¹¹, რომლებიც

⁹ Alexander Heather, What Are Macronutrients? Focused on Health. Anderson Cancer Center. The University of Texas. ონლაინ ხელმისაწვდომია: <https://www.mdanderson.org/publications/focused-on-health/what-are-macronutrients-h15-1593780.html> ბოლო ნახვა: 06.13.2022 იხ. ასევე: Ian Roth. Mayo Clinic Minute: The difference between micronutrients and macronutrients. April 19, 2018. ონლაინ ხელმისაწვდომია: <https://newsnetwork.mayoclinic.org/discussion/mayo-clinic-minute-the-difference-between-micronutrients-and-macronutrients/> ბოლო ნახვა: 24.06.2022

¹⁰ არსებობს ორი სახის, კომპლექსური და არაკომპლექსური, ე.ი. მარტივი ნახშირწყლები, ერთი წარმოადგენს ენერგიის ხანგრძლივ წყაროს, რომელიც ნელნელა იშლება და დიდი ხნის მანძილზე ამარაგებს ორგანიზმს ენერგიით, ხოლო მარტივი ნახშირწყალი შაქრის მხოლოდ ორი მოლეკულის ბმას წარმოადგენს, ამიტომ მარტივად ათვისებადია, თუმცა ხანგრძლივი მარაგის, ასევე წყაროვანებისთვის, გამოუსადეგარია.

¹¹ Alexander Heather, What Are Macronutrients? Focused on Health. Anderson Cancer Center. The University of Texas. ონლაინ ხელმისაწვდომია: <https://www.mdanderson.org/publications/focused-on-health/what-are-macronutrients-h15-1593780.html> ბოლო ნახვა: 06.13.2022

ასე მრავლად უნდა ჰქონოდათ ანტიკური ხანის ტომობრივ ომებსა თუ ცივილიზაციათა შეჯახებებში მონაწილე კოლხებს.

ცხიმები — ლიპიდური მჟავებია, რომლებიც ადამიანის ორგანიზმისთვის საჭიროა ძირითადი ჰორმონალური ბალანსის შენარჩუნების, ასევე ცხიმში ხსნადი ვიტამინების შენახვისთვის და რაც მთავარია, წარმოადგენს ენერგიის გადანახულ მარაგს,¹² რომელიც ნებისმიერ ექსტრემალურ პირობებში, იქნება ეს შიმშილი, ომიანობა, ხიზნობა, მოუსავლიანობა თუ სხვა, ორგანიზმს ესაჭიროება ყოველდღიურად მისაღები ენერგიის ნაცვლად.

ანტიკური ხანის კოლხეთის კვების ისტორიის კვლევისთვის საჭიროდ მივიჩნიეთ კვების ისტორიასთან დაკავშირებულ ევროპულ სამეცნიერო ლიტერატურაში აპრობირებული მეთოდები კვების ნუტრიენტების კლასიფიკაციის მიხედვით შესწავლისა და შესაბამისად, ჩვენს უკვე გამოქვეყნებულ სტატიაში, პირველ რიგში, განვიხილეთ ენერგიის წყაროები ერთიანად — ნახშირწყლები და ნაწილობრივ ცხიმები, ხოლო შემდეგ — ცილები.¹³ გამომდინარე იქიდან, რომ ჩვენი კვლევა ისტორიული იყო და არა სამედიცინო-ნუტრიციოლოგიური, ცხიმები განვიხილეთ მხოლოდ ენერგიის წყაროდ და არ შევეხეთ მათ სხვა ფუნქციებს მაგ. ნერვულ სისტემასთან კავშირი, ჰორმონალური ბალანსის დაცვა და ა.შ., შესაბამისად, საჭიროდ მივიჩნიეთ ცხიმების და ნახშირწყლების ერთიანად განხილვა, ხოლო ცილები ცალკე გამოვეყავით.

იმისთვის, რომ კვების კულტურის თავისებურებები, ცვლილებები და შემცველობა კარგად გავიაზროთ, ჩვენ უნდა გავარკვიოთ წარმოების, მიღებისა და მომხმარებლური დამოკიდებულებების წყება, რაც სხვადასხვა ტიპის საზოგადოებებში განსხვავებულია.

განვითარებულ საზოგადოებებში, ყოველთვის და ყველგან, იყვნენ და იქნებიან მდიდრები და ღარიბები, ელიტა და დაბალი ფენა, რომელთა რაციონი, რა თქმა უნდა, განსხვავებული იქნება, თუმცა, განსხვავებული ტიპის, სოციალური დიფერენციაციის სხვადასხვა დონის მქონე საზოგადოებებში, კვების არაერთგვაროვნება სხვადასხვა დოზით თვალშისაცემია. მაგალითისთვის, მომთაბარე სკვითებისა და კიმერიელების,

¹² Alexander Heather, What Are Macronutrients? Focused on Health. AnderSon Camcer Center. The University of Texas. ონლაინ ხელმისაწვდომია: <https://www.mdanderson.org/publications/focused-on-health/what-are-macronutrients-h15-1593780.html> ბოლო ნახვა: 06.13.2022

¹³ ომარი ძაძამია, კვება ანტიკური ხანის კოლხეთში (ძვ. წ. VI-ახ. წ. IV საუკუნეები). ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. XVIII. 2022.

ჰუნებისა თუ ხაზარების ყოველდღიური საკვები, რომელთა სოციალური წყობა, ცხოვრების წესი და განსახლების გეოგრაფიული არეალი, რადიკალურად განსხვავებულია ძველი ბერძნების, რომაელების, ან თუნდაც ძველი კოლხების საზოგადოებებისაგან, რა თქმა უნდა, კვების თვალსაზრისით სოციალურად ნაკლებად დიფერენცირებულია, ვიდრე მაგალითად, რომში, სადაც მდიდრებსა და დაბალ ფენას შორის დიდი სოციალური განსხვავებაა, რაც შემდგომში აისახება კონკრეტულად საკვებზეც. შესაბამისად, სოციალურად სტრატეფიცირებულ საზოგადოებებში განსხვავებული იქნება მათი არამარტო საკვების ტიპები, არამედ საკვები რაციონიც სოციალური კლასების მიხედვით. ამისთვის კარგად უნდა გავიაზროთ ანტიკური საზოგადოების ცხოვრების წესი, სოციალური და ეკონომიკური სტრუქტურები.

ანტიკური ხანის კოლხეთის, სოციალური წყობისა და საზოგადოების მოწყობის საკითხიც მეტად საინტერესო და მრავალმხრივი კვლევის საგანია. ანტიკური ეპოქის კოლხეთში (ძვ.წ. VI - ახ. წ. IV სს.), ერთმანეთს ხვდება ორი განსხვავებული საზოგადოება — ბერძნულ-რომაული და კოლხური. მათ შორის არამხოლოდ კონსტიტუციური და კულტურული განსხვავებაა, ნუტრიციოლოგიურიც. თუმცა, ეს არ ნიშნავს იმას, რომ კონკრეტული საკვები რომელიმე რეგიონში არ მოიპოვებოდა, არამედ იმას, რომ ელიტარული საკვები სხვადასხვა დოზით გამოიყენებოდა სხვადასხვა საზოგადოებაში, გამომდინარე იქიდან, რომ მდიდრებისა და ღარიბების თანაფარდობა ბერძნულ-რომაულ და კოლხურ საზოგადოებებში განსხვავებულია. ამიტომ, სანამ განვიხილავთ მთლიანად ანტიკურ კოლხეთს, ბერძნებისა და ადგილობრივების დიფერენცირების გარეშე, საჭიროა ორივე კულტურის სოციალური სტრუქტურის კარგად გააზრებაც.

თ. დუნდუას და ნ. ფიფიას ნაშრომში, „საქართველო და გარე სამყარო — ევროპის „შექმნა“ და ევროპის ინტეგრაციის ისტორიული ფორმები“ აღნიშნული აქვთ რომ ძველ აღმოსავლეთში, მკაცრი კლიმატური პირობების, ტომთაშორისი და სახელმწიფოებს შორის ომების პირობებში, ჩამოყალიბდა მკაცრად ცენტრალიზებული მმართველობა, რომელიც ითვალისწინებდა თავისუფალი მეთემეების ექსპლუატაციას სახელმწიფო ინტერესებიდან გამომდინარე. მმართველობის ასეთ ფორმას ავტორები უწოდებენ პროტოფეოდალიზმს¹⁴. მათი აზრით, ძველი აღმოსავლეთის ქვეყნებისგან განსხვავებით, ევროპაში ვხვდებით არა სახელმწიფოსგან

¹⁴ თ. დუნდუა, ნ. ფიფია. საქართველო და გარე სამყარო — ევროპის „შექმნა“ და ევროპის ინტეგრაციის ისტორიული ფორმები. თბ. 2009, გვ. 9.

მართულ, არამედ კლანების და მსხვილი მინათმოქმედების ხელში მოქცეულ ეკონომიკას, სადაც მსგავსად სახელმწიფო სოციალიზმის პირობებისა, პირადი თავისუფლება რამდენადმე დაცულია, თუმცა, ნოდებრიობა უკვე არსებობს. მოსავლის 1/5 რჩებოდა თავისუფალ მეთემეს, რომელიც ამუშავებს ზემოხსენებული კლანების თუ მსხვილი მესაკუთრეების მიწას. ეს არის პროტოფეოდალიზმის ევროპული მოდელი, რომლის ნაწილადაც ავტორები განიხილავენ წინარეანტიკურ კოლხეთსაც¹⁵. თუმცა, მოგვიანებით, რკინის ხანის გარიჟრაჟიდან, ჩრდილო მედიტერანეაში, „ევროპაში“, ცვლილებები იწყება და ძვ.წ. VI საუკუნისთვის ვიღებთ ისეთ წყობას, რომელსაც თ. დუნდუა და ნ. ფიფია უწოდებენ „პირველი ციკლის კაპიტალიზმს“, ხოლო კოლხეთის ჰინტერლანდი, ანუ, მისი ნაწილი მაინც, ამ დროისთვისაც, კვლავ პროტოფეოდალურ საზოგადოებად რჩება¹⁶. ამ მოვლენის საფუძველი, ისევ და ისევ, გეოგრაფიულ დეტერმინიზმში უნდა ვეძიოთ. ავტორების იდეას საბერძნეთის ავანგარდულ ცივილიზაციად ჩამოყალიბების მიზეზებთან დაკავშირებით¹⁷ ამყარებს პიტერ გარნსის ბრწყინვალე დაკვირვებაც, რომელიც ატიკის 29 წლიან შუალედში ნალექების რაოდენობის ანალიზზეა დაფუძნებული — 1931-1960 წლებში ატიკაში მეცნიერები აკვირდებოდნენ მარცვლეული კულტურების ნაყოფიერების საერთო ციკლს. შედეგად, პ. გარნსი ასკვნის, რომ აქ ხორბლის მოსავლის სიციხითა და უწყლობით დაზიანების შანსი 28%ია, ე.ი. საშუალოდ ყოველ ოთხ წელიწადში ერთხელ. ქერთან დაკავშირებით კიდეც უფრო კარგი შედეგია — 5.5 %, ანუ ოც წელიწადში ერთხელ. ყველაზე ცუდი შედეგი კი პარკოსან კულტურებს აქვს, 71% მოუსავლიანობა, ანუ ყოველ 4 წელიწადში სამჯერ.¹⁸

მიუხედავად ზემოთქმულისა, ბერძნებს თავი მაინც არ შეუწუხებიათ სარწყავი არხების თხრით. ჯერ ერთი იმიტომ, რომ ოთხ წელიწადში ერთი მოუსავლიანი წელი სავსებით ნორმალურად შეიძლება ჩაითვალოს, მეორე კი იმიტომ, რომ მათი მომავალი წლის მარაგების გადავსებას ისევ გეოგრაფიული გარემო უზრუნველყოფდა. ასე მაგალითად, თესალიელ-

¹⁵ თ. დუნდუა, ნ. ფიფია. საქართველო და გარე სამყარო — ევროპის „შექმნა“ და ევროპის ინტეგრაციის ისტორიული ფორმები. თბ. 2009, გვ. 10.

¹⁶ თ. დუნდუა, ნ. ფიფია. საქართველო და გარე სამყარო — ევროპის „შექმნა“ და ევროპის ინტეგრაციის ისტორიული ფორმები. თბ. 2009, გვ. 149-171.

¹⁷ დანვრილებით გეოგრაფიულ დეტერმინიზმზე იხ. თ. დუნდუა, ნ. ფიფია. საქართველო და გარე სამყარო — ევროპის „შექმნა“ და ევროპის ინტეგრაციის ისტორიული ფორმები. თბ. 2009, გვ. 39-50.

¹⁸ Peter Garnsey. Famine and Food Supply in the Graeco-Roman World. Responses to Risk and Crisis. 1998, გვ. 10.

ებს, რომელიც ატიკისგან ოდნავ ჩრდილოეთ საბერძნეთია და ოდნავ ნაკლები სიციხეა, მიუხედავად ატიკის მსგავსად დაახლოებით ოცდარვა პროცენტიანი ალბათობისა, მოსავლიან წლებში საშუალება ჰქონდათ 75 000 ატიკური მედიმნის რაოდენობის ხორბლის გაყიდვის¹⁹. მედიმნის წონა და მოცულობა სხვადასხვა რეგიონში განსხვავებულია, თუმცა ატიკაში მისი თითო ერთეული დაახლოებით 51.84 ლიტრი იყო²⁰, რაც გვაძლევს $75000 \times 51.84 = 3\,888\,000$ ლიტრ ხორბლის მარცვალს. ერთი ლიტრის მოცულობის ჭურჭელში კი 710.09 გრამი ხორბლის მარცვალი ეტევა²¹. კალკულაციით, მოსავლიან წლებში თესაღიელები დაახლოებით 2760 ტონა ხორბალს ყიდდნენ, რაც კოლოსალური რაოდენობაა²².

ასეთია გეოგრაფიით განპირობებული სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა იმ დროისთვის ავანგარდულ სამყაროში. რაც შეეხება კოლხეთს, აქ ვითარება რადიკალურად განსხვავებული და საინტერესოა. კოლხეთის ევროპულობასა თუ აზიურობაზე მსჯელობას აქ არ შეგუდგებით, ვინაიდან, როგორც ეს უკვე აღნიშნულია თ. დუნდუას და ნ. ფიფიას მიერ, ურწყავი ზონა ევროპაა, სარწყავი კი — აზია, კოლხეთი დარწმუნებით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ევროპაა²³. ამასთან, როგორც აღვნიშნეთ, ანტიკური ხანის კოლხეთი „ევროპული პროტოფეოდალიზმის“ სოციალური სტრუქტურის მქონე პოლიტიკურ-გეოგრაფიული ერთეულია²⁴.

¹⁹ Peter Garnsey. *Famine and Food Supply in the Graeco-Roman World. Responses to Risk and Crisis.* 1998, გვ. 10.

²⁰ Schulzki, Heinz-Joachim (Mannheim), “Medimnos”, in: Brill’s New Pauly, *Antiquity* volumes edited by: Hubert Cancik and, Helmuth Schneider, English Edition by: Christine F. Salazar, *Classical Tradition* volumes edited by: Manfred Landfester, English Edition by: Francis G. Gentry. Consulted online on 17 June 2022 <http://dx.doi.org/10.1163/1574-9347_bnp_e728180> First published online: 2006, First print edition: 9789004122598, 20110510

²¹ ასეთი სახით ტევადობის მოყვანა პირობითია და ცვალებადი, რაც დამოკიდებულია ხორბლის ჯიშზე (ყველაზე ნაკლებად) და მარცვლის ტენიანობაზე, ანუ მშრალი მასის შემცველობაზე (ყველაზე მეტად), თუმცა, ვინაიდან, ვითვალისწინებთ პირველ რიგში წონაში ცვლილების მიზერულობას და ძველი საბერძნეთის მშრალ ჰავას, აღებული გვაქვს საერთაშორისოდ მიღებული საშუალო ტევადობა (international units).

²² Peter Garnsey. *Famine and Food Supply in the Graeco-Roman World. Responses to Risk and Crisis.* 1998, გვ. 11.

²³ თ. დუნდუა, ნ. ფიფია. საქართველო და გარე სამყარო — ევროპის „შექმნა“ და ევროპის ინტეგრაციის ისტორიული ფორმები. თბ. 2009, გვ. 41.

²⁴ იხილეთ თ. დუნდუას და ნ. ფიფიას ნაშრომი. ვინაიდან აქ როგორც სოციალური ისე პოლიტიკური მოწყობით, ასევე გეოგრაფიულად განსაზღვრულია, კოლხეთის ევროპულობის საკითხი ნარატიული წყაროების მიხედვით, ამ საკითხის განხილვა მიზანშეუწონლად მივიჩნიეთ, რადგანაც, ბერძნულ წყაროებში განსხვავებულ მოსაზრებებს ეპოქის თუ კონკრეტული პირების შეხედულებები ქმნიდა და თითოეული მათგანის განხილვა შორს ნაგვიყვანდა და აგვაცდენდა თემიდან, ვინაიდან მაგალითისთვის, მდინარე ფასისზე

კოლხეთი ევროპაა. თუმცა ისმის კითხვა, რატომ ვერ მოახერხა კოლხეთმა, რომელსაც საბერძნეთის პარალელურად რკინის იარაღიც ჰქონდა, უფრო თბილი კლიმატიც და თუნდაც არც მდინარეები აკლდა სარწყავი სისტემების განსავითარებლად (თუმცა ეს კოლხეთს არ სჭირდებოდა), იგივე ავანგარდული მოწინავე განვითარების დონის მიღწევა?

ამის პასუხი კოლხეთის კლიმატის ექსტრემალურ ცვალებადობაში და გეოგრაფიულ დანაწევრებულობაშია. პირველ რიგში აღსანიშნავია მაღალი ტენიანობა და ნალექების ისეთი დიდი რაოდენობა, როგორსაც ზოგჯერ ტროპიკებში და ჩრდილოეთის წვიმიან და თოვლიან ტყის ზონაში თუ შევხვდებით (მაგ. ჩაქვი, წალენჯიხა, მტირალას მთა და ა.შ.). აქ ნალექები 1450-1500 მმ-დან, 2800-4500 (ზოგიერთ ცალკეული წელიწადში მტირალას მთაზე 5000 მმსაც აღემატება) მილიმეტრამდე მერყეობს²⁵. უნდა აღინიშნოს, რომ კოლხეთში ნოტიო კლიმატის ამ თვალსაზრისით მნიშვნელობა უკვე შემჩნეულია ისტორიოგრაფიაში²⁶. ცნობისათვის ატიკაში ტენიანობის მაჩვენებელი 350 მილიმეტრიდან 450 მილიმეტრამდეა. საბერძნეთის კუნძულებიდან ყველაზე მაღალტენიანი სამოსია. სამოსის საშუალო ნალექები 1000 მილიმეტრამდეა, რაც დაახლოებით 500 მილიმეტრით მეტია საბერძნეთის კონტინენტურ ნაწილზე²⁷ და საშუალოდ 500 მილიმეტრით ნაკლები კოლხეთის დაბლობის, პირობითად “ყველაზე მშრალ” არეალზე. გარნსის მიხედვით, აქ ხორბალი საერთოდ აღარ მოჰყავდათ, ან თუ თესავდნენ, ისიც მცირე რაოდენობით²⁸, ვინაიდან, როგორც ჩანს, სამელიორაციო სამუშაოებს, ისევე როგორც საირიგაციოს, ბერძნები დიდად არ წყალობდნენ. მთელი კოლხეთის დაბლობი მაღალი ხარისხის, უფხო პურის — თავთუხის მოსაყვანად სრულიად გამოუსადეგარია, იმის გათვალისწინებით, რომ აქ დაბლობზე ხშირად წყალი საერ-

ევროპა-აზიის საზღვრის გავლენა, რომელსაც ხშირად იყენებენ მეცნიერებიც, ჩვენთვის სრულიად გაუგებარი და მიუღებელია ვინაიდან მდინარე ფასისის მარჯვენა სანაპიროც და მარცხენა სანაპიროც რამოდენიმე ათეული კილომეტრის, თუ არა ასეულის, ერთი კულტურის ნაწილია, ჩავთვლით ამ მდინარე „ფასისს“ როინად, ჭოროხად თუ არაქსად.

²⁵ ე. ელიზბარაშვილი. საქართველოს ჰავა. თბ. თბილისი. 2017, გვ. 116.

²⁶ თ. დუნდუა, ნ. ფიფია. საქართველო და გარე სამყარო — ევროპის „შექმნა“ და ევროპის ინტეგრაციის ისტორიული ფორმები. თბ. 2009, გვ. 19.

²⁷ ნალექების რაოდენობის და ზოგადად კლიმატის შესახებ იხ. ვებ-გვერდი მსოფლიო მონაცემების შესახებ. ხელმისაწვდომია: <https://www.worlddata.info/europe/greece/climate-attica.php> ბოლო ნახვა: 18/06/2022, ნალექების შედარებითი კალკულაცია ვებ-გვერდის მონაცემების მიხედვით ჩვენია – ო.ძ.

²⁸ Peter Garnsey. Famine and Food Supply in the Graeco-Roman World. Responses to Risk and Crisis. 1998, გვ. 13.

თოდ არ იწრიტება და ჭაობდება, არამხოლოდ პური, ქერიც კი არ მოდის, რომელსაც ხორბლისგან განსხვავებით, ფესვის სიღამპლისადმი შედარებით ნაკლები მიდრეკილება აქვს. შემდგომში სწორედ ეს გახდება აქ. „ელ-ინური ექსპერიმენტის“ ჩავარდნის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი, და აქ ბერძნების მხოლოდ იმ რესურსებით დაინტერესების მიზეზი, რომელიც კოლხეთისთვისაა დამახასიათებელი და საბერძნეთში ან მცირე რაოდენობით, ან ცუდი ხარისხის მოიპოვება (ხე-ტყე, ცვილი, ფისი, სელის ნანარ-მი). როგორც ჩანს, როგორც კი ამ რესურსებზე ინტერესი გაქრა, ან სხვა მომმარაგებლით მოახერხეს მოთხოვნილების დაკმაყოფილება, ბოლოს კი უბრალოდ თავად ამ პროდუქციის გასაღების ბაზარი, საბერძნეთი და-სუსტდა, კოლხეთის ელინური ქალაქებიც დაემცრნენ.

ასევე ასეთი გარემო გახდა შემდგომში სწრაფი კაპიტალიზაციის ერთ-ერთი მთავარი დამაბრკოლებელი მიზეზიც. წვიმები, გარდა იმისა, რომ ხელს უშლის კულტურული მცენარეების ინტენსიურ წარმოებას, ავტომატურად ნიშნავს გაცილებით ნაკლებ სამუშაო დღეს ყოველწლიურად, რაც რელიგიურ დღესასწაულებთან, ომიანობებთან და სხვა დამაბრკოლებელ გარემოებებთან ერთად, რესურსების დაგროვების ხელისშემშლელი ფაქტორი უნდა ყოფილიყო. საინტერესოა, რომ წინარექრისტიანული რელიგიური დღესასწაულები დასავლეთ საქართველოში საკმაოდ ბევრია და მათი აღნიშვნის დროს, როგორც ჩანს, უქმობდნენ²⁹.

ყოველივე ეს აისახა ანტიკურ წყაროებსა და ცნობიერებაში. ადრეულ ეტაპზე ბერძნული ქალაქები, როგორც ჩანს, ფინანსურად საკმაოდ ძლიერია, მაშინ როდესაც გვიანელინისტურ ხანაში — არა. ასე მაგალითად ძვ.წ. V საუკუნის დასასრულს და IV საუკუნის დამდეგს, ქსენოფონტი ღარიბ, კუნაქსის ბრძოლიდან გამოქცეულ მოქირავნე ბერძნებს, წმინდა მერკანტილური თვალსაზრისით ურჩევს ფაზისის დაპყრობას³⁰. იმავე ძვ. წ. IV საუკუნის ავტორი ფსევდო სკილაქს კარიანდელი ფასისს უწოდებს „ელინურ“ ქალაქს³¹, ხოლო ვითარება კარდინალურად იცვლება ძველი და ახალი წელთაღრიცხვების მიჯნაზე. ამ ეპოქის დიდი გეოგრაფი და ავტორი, სტრაბონი, დიოსკურიას უწოდებს ბარბაროსთა შეკრების ად-

²⁹ წინარექრისტიანული დღესასწაულების მრავალფეროვნებასთან და მათი აღნიშვნის პრაქტიკასთან დაკავშირებით დაწვრილებით იხ. ნ. ფიფია, ქ. ციმინტია. რწმენა-წარმოდგენებთან დაკავშირებული ზოგიერთი პრაქტიკის შესახებ სამეგრელოში („ხვამა“: „ოხვამერი“ და „დუნაპირი“). ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. XII. 2017, გვ. 427-454.

³⁰ Xenop. Anab. V, 6

³¹ Ps. Scylax. 81

გილს, სადაც 70 ტომი იყრის თავს, ფაზისს — კოლხთა სავაჭრო ქალაქს³². როგორც აღვნიშნეთ, კოლხეთის ელინური ქალაქები დაემცრნენ.

ამგვარად, ძველი კოლხეთის გეოგრაფიულმა გარემომ და კლიმატმა განსაზღვრა ანტიკური ხანის კოლხეთის პროტოფეოდალური ხასიათი, როგორც ეს აღნიშნულია ისტორიოგრაფიაში, მასთან ასევე დაკავშირებულია ამ ტიპის საზოგადოების კვების თავისებურებები მის სოციალურ დიფერენტებთან ერთად.

³² Strabo XI, 15

Omari Dzadzamia

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

**GENERAL OVERVIEW OF GEOGRAPHY IN COLCHIS
IN CLASSICAL ANTIQUITY AND ITS INFLUENCE
ON THE DIET OF ANCIENT COLCHIANS**

Summary

The geographical environment is part of our daily life. The development of the humanity has always been influenced by climatic and geographical aspects, the diversity or uniformity of flora and fauna. The principles of geographical determinism are realistic and supported by facts.

The natural-climatic environment in Colchis created and creates a unique zone for the development of agriculture, which is characterized by the following features: a long vegetation period, which lasts 180-200 days on the coast (in the foothills it is relatively less, 140-160), contributes to the development of a large vegetative mass, and, accordingly, the development of livestock. The climate of Colchis provides excellent opportunities for the reproduction of moisture-loving plants from grain crops, which are able to tolerate both summer heat and high humidity. The geographical location, horizontal extension, humid air and warm climate that created the Colchis plain and its surrounding environment had a great influence on the creation of authentic Colchian species and cultural traits. The article discusses the role of the geographical environment in shaping the diet in Ancient Colchis.

The entire valley of Colchis is unsuitable for growing wheat, barley, and other grain crops, especially since there were swamps here, and not even bread or barley was grown, which, unlike wheat, has a sticky texture when compared to wheat. In the future, this will become the reason of the failure of “Hellenic Experiment”, and here the Greeks had interest only in those resources that were unique to the Colchis and were either abundant (wood, wax, resin, flax products). It seems that later the interest in these resources waned, demand decreased, eventually, the Hellenic poleis of Colchis declined.

All of this is reflected in ancient sources. At an earlier stage, the Greek city-states, as it seems, were quite financially strong, while in the Hellenistic period they were not. At the beginning of the 5th century and the end of the 4th

century, Xenophon, who had been defeated at the Battle of Kunax, believes that the conquest of Phasis would be profitable. At the same time, the 4th century BC author Pseudo-Scylax of Caryanda calls Phasis a “Hellenic” city, the situation changed dramatically on the verge of eras. The great geographer and author of this era, Strabo, calls Dioscurias a place of gathering for barbarians, where 70 tribes came along and Phasis — a trading city of the Colchians. As noted, the Hellenistic cities of Colchis declined.

Thus, the geographical and climatic conditions of the ancient state of Colchis determined the protofeudal character of the Colchis, as noted in historiography, and the peculiarities of this type of social organization, along with its social differences, were also associated with it.

This article is partly inspired by Professor Tedo Dundua’s master’s course “Georgia and the Outer World – The Creation of Europe and Historical Forms of European Integration”, which I took with him in the 2020-2021 academic year. Later, Prof. Dundua’s review helped me to improve the paper. The article is dedicated to his memory.